

SPORNA DEMOKRACIJA: NOVI DOPRINOSI RASPRAVI

---

*Tonči Kursar*¹

Keane, John (2009) *The Life and Death of Democracy*, Pocket Books, London, str. 958.

Rancière, Jacques (2008 [2005]) *Mržnja demokracije*, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 127.

Rosanvallon, Pierre (2008 [2006]) *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 336.

Dunn, John (2005) *Democracy: a History*, Atlantic Monthly Press, New York, str. 246.

UVOD

Ima više od godinu dana kako je *mainstream* tjednik *The Economist* objavio tekst 'Crying for freedom' u kojem se kaže da „više nego ikad od hladnog rata treba braniti liberalnu demokraciju“. Iz izvještaja organizacije *Freedom House* zaključili su da autoritarni poredci „nisu samo brojniji, nego da imaju više pouzdanja i utjecaja“. Dalo se zaključiti da se liberalna demokracija politički i intelektualno povlači. Zaključak je s jedne strane, ponešto iznenađio, posebno nakon što je početkom prošlog desetljeća tadašnji američki predsjednik George Bush upravo globalno širenje demokracije proglasio glavnim oružjem u borbi protiv terorizma i tiranije. S druge strane, i ne treba posebno čuditi s obzirom na utjecaj Kine, u osnovi autoritarne države, te na tegobe SAD-a i njegovih saveznika u uvodnju (izborne) demokracije u zemlje poput Iraka i Afganistana. Premda se

1 *Tonči Kursar*, docent Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

činilo da je zaustavljeno teritorijalno širenje (liberalne) demokracije, upravo svjedočimo seriji demokratskih revolucija i to u islamskom svijetu, od sjeverne Afrike do Arapskog poluotoka. Ovaj, kako se sada čini, autohtoni demokratski val srušio je autoritarne režime u nekim državama (Tunis i Egipat) i kreće dalje. Što će se tamo u končanici izroditi, nije izvjesno.

Puno su izvjesnije nedoumice tzv. razvijenih demokracija, ponajprije SAD-a i zemalja EU-a, prema ovom najnovijem demokratskom vrtlogu. Iako su se prihvatili zadaće promicanja demokracije, pa bilo to 'legionarima i demokratskim padobrancima' (Badiou), neugodna iskustva sa širenjem ovog tipa poretka naveli su ih (barem zasad) na suzdržanost. To će sve dakako potaknuti već poznate prijepore oko naravi, vrijednosti, ali i svih implikacija ovakvog uređenja zajednice. Istini za volju, ovi su prijepori obnovljeni još devedesetih godina prošlog stoljeća, kad se s jedne strane činilo da će se povijest navodno 'umiroviti' kao (liberalna) demokracija (Fukuyama), a s druge strane, shvatilo da je ona uvijek bila kontroverzan poredak i da takva zapravo i ostaje. I to prije svega tamo gdje je, barem kako se doskora mislilo, začeta. Na Zapadu.

Upravo o tome svjedoče knjige Johna Dunna, Jacquesa Rancièrea, Piërrea Rosanvallon i Johna Keanea. Posrijedi su djela koja iznova pokušavaju razmotriti smisao, povijest, ali i izgled demokracije. Iako su svi ovi aspekti, aktualizirani u spomenutoj 'demokratskoj revoluciji' u islamskim zemljama, u osnovi različito artikulirani kod spomenutih autora, svi su se oni, više ili manje, pozabavili trima temeljnim pitanjima. Prvo se odnosi na podrijetlo demokracije u smislu pojma, ali i pripadajuće prakse. Drugo se pitanje tiče granice širenja demokracije kao poretka budući da je dosad prevladavao stav da je demokracija uglavnom geografski specifična i vremenski definirana, što bi značilo da su je (samo) neki narodi uspostavili u nekom povijesnom trenutku na nekim mjestima u svijetu. I naposljetku, ključnim se pokazuju problemi određenja demokracije u situaciji kad je svi politički subjekti iz različitih razloga prisvajaju.

O POVIJESTI (IDEJE) DEMOKRACIJE

Britanski povjesničar političkih ideja John Dunn u svojoj knjizi *Democracy: a History* (2005.) piše prilično konvencionalnu povijest (ideje) demokracije budući da mu sve počinje, a dijelom i završava, s antičkom Grčkom (u smislu njegove osobne preferencije). Nakon antičke Grčke u knjizi se istražuje uporaba ovog pojma u djelima mislilaca i političara kao što su Madison, Sieyes, Robespierre. Djelujući u kontekstu političke moderne, odnosno Američke i Francuske revolucije, oni su pridonijeli uskrsnuću demokracije nakon tisuća godina tišine. Tada se ona počela povezivati s političkom jednakošću cjelokupnog naroda koja se artikulira (predstavničkom)

demokracijom. Suprotstavljajući ozloglašenost demokracije, koja je nastala u Antici, s njezinom današnjom neupitnošću, Dunn postavlja ključno pitanje knjige. Zašto je demokracija u naše doba postala nesporna politička vrijednost i poredak? Svakako je bilo teško očekivati, s obzirom na to da je demokracija gotovo do polovine 19. stoljeća smatrana vrlo kontroverznim i nestabilnim poretkom, da bi danas sama pomisao da je odbacimo „prije ili kasnije značilo da smo sebe otpisali iz politike“ (41).

Dunnov odgovor polazi od činjenice da ona „ne nailazi na konkuren-te u smislu načina na koji političku vlast treba organizirati“ (162). Uzroke pronalazi u razdoblju Drugoga svjetskog rata kada se dio Europe udružio s Amerikom pod zastavom demokracije. Pojam je prikladno služio kako bi definirao neprijatelje, bez posebnog upuštanja u njegove dvosmislice. Ali kad je rat završio, bilo je nužno jasnije definirati demokraciju kako bi se dobila politički iskoristiva osnova za uspostavu novih savezništva odnosno neprijateljstva. Tome je umnogome pomogao SSSR i njegovi komunistički sateliti koji su doduše bili u ratu s kapitalizmom (‘poretkom egoizma’), ali je teško osporiti da je to bio i „sukob oko političkog vlasništva nad pojmom demokracija“ (158). Sa svoje su strane Amerikanci predstavljali demokraciju kao dobar recept za održavanje ‘poretka egoizma’ tako što su kombinirali njegov razvoj s dostatnom zaštitom ljudskih prava većine građana. U posljednjih dvadesetak godina, a posebice nakon 11. rujna 2001., demokracija je opet za SAD postala „ključno političko oružje“ (159). Amerikanci su naime povezali tiraniju s terorizmom tvrdeći da ona izravno potiče terorizam. Moderni je praktični recept za borbu protiv terorizma odnosno eliminiranje tiranija upravo demokracija.

Dunn posebno upozorava i na činjenicu da poredak koji danas nazivamo demokracijom zapravo nema nikakve veze s onim u antičkoj Ateni gdje su građani na skupštinama odlučivali o poslovima zajednice. Suvremena demokracija nema veze s tim budući da se oslanja na „prikladne osobe koje su odabrane za tu svrhu“ (165). Dakle, naša (izborna) demokracija je schumpeterovska vladavina političara koja je omogućila ‘poretku egoizma’ neospornu pobjedu. Dunn ustvari ne spori praktične pogodnosti ovog tipa vladavine jer smatra da predstavnička demokracija nudi najmanje rizičnu osnovu za zajednički život sa sugrađanima u državi. Međutim, želi pokazati da ju nije previše prikladno nazivati demokracijom. Realno, ona nema puno veze s vladavinom naroda. Iako Dunn duboko dvoji oko moralnih osnova suvremene kombinacije kapitalizma i predstavničke demokracije (jer su iz njih „vjera, izvrsnost pa čak i lojalnost uvelike nestali“), ipak stoji na stajalištu da zato ne trebamo previše žaliti. Naime, da se kojim slučajem uspostavila izvornija vladavina naroda, ona ne bi opstala, nego bi se pretvorila u metež. Iz njegova se izvoda općenito nadaje da, iako živimo u ‘raščaranom i demoraliziranom svijetu’,

to je razmjerno podnošljivo budući je taj svijet dobro prilagođen maksimalizaciji koristi.

Dunnova je knjiga *Democracy: a History* bogata prikazima (različitih autora) koji svjedoče o sudbini pojma demokracije, međutim nedostaje joj solidniji teorijski okvir. Taj je nedostatak svakako zagonetan jer je Dunn poznati povjesničar ideja. Nemamo tako njegov stav o smislu promjena u značenju pojmova općenito. Iako je demokracija kao riječ možda i 'najpromiskuitetnija u svijetu politike', kako to kaže Bernard Crick, trebalo bi i takvu njezinu sudbinu ipak gledati u određenom teorijskom okviru. U tom smislu najprije treba reći da demokracija pripada u onu skupinu političkih pojmova koji su ujedno, s jedne strane, održali svoje izvorno značenje (još od Aristotela), a s druge su doživjeli radikalne izmijene, gotovo do neprepoznatljivosti. I što je najvažnije, mogu funkcionirati i kao pojmovi koji „reagirajući na okolnosti pokušava registrirati ili čak izazivati novitet takvih okolnosti“ (Koselleck, 2004.: 83). Drugo, u kontekstu Francuske revolucije dolazi do promjene u strukturi političkog jezika i pojmovi toga tipa, dakle ne samo demokracija, počinju funkcionirati na napetosti između iskustva i očekivanja. Ova razlika između iskustva i očekivanja se zapravo premošćuje političkim djelovanjem. Demokracija svoj novi život tako treba zahvaliti činjenici da je postala pojam koji „teorijski anticipira buduće historijsko vrijeme i praktično utječe na njega“ (273). I to je zapravo pretpostavka na kojoj je demokracija ostvarivala svoju 'karijeru', barem od Francuske revolucije.

Iz svoje ortodokсне perspektive Dunn (jer za njega postoje samo jasno odijeljene, antička odnosno predstavnička ili izborna demokracija) ustrajava na, kako bi rekao britanski (i australski) politički teoretičar John Keane, 'zapadnim predrasudama'. Jedna od njih je svakako to što Dunn smatra da se dosad pokazalo da (predstavnička) demokracija uglavnom uspijeva tamo gdje postoji razmjerno visoka razina društvenog bogatstva, koja se može održavati. Time zastupa svojevrсни ekonomski determinizam kad je posrijedi uspostava i održavanje demokracije. U Dunnovoj knjizi ne nalazimo ništa od 'demokratizirane' povijesti demokracije koju želi promicati Keane u svojoj instruktivnoj i zaista voluminoznoj knjizi *The Life and Death of Democracy* (2009.). On na primjeru Indije pokazuje da više ne vrijede „standardni postulati koji se odnose na preduvjete opstanka demokracije“ (Keane, 2009.: 586). Stotine milijuna ljudi, siromašni i najčešće nepismeni, te države, odbacilo je stav (svojih kolonijalnih gospodara) da država mora po različitim osnovama biti spremna za demokraciju. Oni, prema Keanu, postaju spremni za demokraciju 'kroz demokraciju'. Demokracija u ovoj državi još je intrigantnija jer se realizira zemlji u kojoj *demos* nije integriran zajedničkom kulturom ili religijom. Keane smatra da se monopol Zapada urušava još od kraja Drugoga svjetskog rata, a naročito od uspostave

demokracije u Indiji. Time je demokracija geografski postala globalnija i mnogoljudnija, te nikad više očišćena od različitih predrasuda (spolnih, rasnih i 'civilizacijskih') koji su je znali 'krasiti' u njezinim prijašnjim razdobljima. Danas se više nego ikad prije uvriježilo da se ljudi, neovisno o kulturnom ili religijskom opredjeljenju, kao jednaki, mogu sami različito organizirati kako bi odlučili o smjeru djelovanja.

U knjizi *The Life and Death of Democracy* Keane nastoji još nekim uvidima osporiti monopol Zapada na demokraciju. Tako vrlo podrobno pokazuje da nema ni govora da je demokracija kao inovacija, što je jedna od 'dogmi zapadne demokracije', u nespornom 'vlasništvu' atenske Grčke. Štoviše i sama riječ 'demokracija' mnogo je izgleda starija od nje. Korijeni su joj po svemu u razdoblju Mikene, sedam do deset stoljeća ranije (1500. – 1200. godine prije Krista). Stanovnici Mikene su naime koristili riječ *dāmos* koja je označavala potrebite odnosno one koji su nekad zajednički obrađivali zemlju. Osim *dāmos*, koristili su i riječi *damokoi* kako bi označili onog koji javno zastupa *dāmos*. Keane upozorava i na arheološke nalaze koji upućuju na to da praksa demokratske skupštine isto tako nije nešto što su nam Grci podarili. Ona se zapravo pojavila istočnije, vjerojatno 2000 godina prije nego u Grčkoj, u prostoru na kojem su danas smještene države Iran, Irak i Sirija. Iz ovog se prostora nakon 1500. godine prije Krista ova praksa proširila na današnju Indiju. Nešto kasnije, pučke se skupštine pojavljuju na zapadu, u nekim feničkim gradovima, da bi u 5. stoljeću prije nove ere konačno postale praksom Atene.

Kad se govori o demokratskim postignućima ranih islamskih zajednica, ona su Keaneu jednako dojmljiva, iako je tamo demokracija „često nadolazila maskirana, odnosno takve su se inovacije događale pod drugim imenima“ (131). Međutim, svakako najveći „poklon Islama modernom svijetu“, on (pretjerujući) uočava na Iberijskom poluotoku, u uspostavi dotada nepoznate institucije, zapravo parlamenta, u kojem su još u 12. stoljeću zastupani različiti društveni interesi. Time pokazuje u kojoj je mjeri podcjenjivanje govoriti o 'uvođenju demokracije' u današnje islamske zemlje, kao o nečemu što nikad nije postojalo u pripadajućoj kulturi i u tom geopolitičkom prostoru. Ustvari cijela ideja kako 'sjevernoamerička kultura' ili 'Zapad' posjeduje pravo na ideal demokracije i da ga je vrijedno i (silom) promicati djeluje politički arogantno, ali i kontraproduktivno.

Snagu i vrijednost današnje demokracije Keane pronalazi u činjenici da je razmjerno učinkovit način javnog obuzdavanja moći globalne raširenosti, koji se, prvo zasniva na promjenjivim institucijama, koje ovise o vremenu i prostoru. I drugo, sami subjekti takve vladavine, pojedinci smatraju da je smisleno odreći se ideje da trebaju vladati zato što se osjećaju po nekoj osnovi nadmoćni. Premda građani i njihovi predstavnici obično traže da vladaju institucije, u tako shvaćenoj demokraciji, „nitko ne treba

vladati“ (856). U današnjim demokratskim uvjetima, prema Keaneu, nitko ne vlada zato što su oni koji vladaju „podvrgnuti javnom obuzdavanju, vezani tisućama liliputanskih vezica kontrole“. Naime, demokratske institucije u (idealnoj situaciji) ne vladaju, što se najbolje vidi u onome što naziva ‘nadzorna demokracija’ (*monitory democracy*). U Keanovoj klasifikaciji upravo ova, ne posebno prikladno nazvana, demokracija predstavlja treći, odnosno današnji stadij razvoja demokracije. Njoj su povijesno prethodile skupštinska i predstavnička demokracija. Nova vrsta demokracije ostaje izborna demokracija, ali intenzivno koristi različite nadzorne mehanizme koji postaju svojevrsna prijetnja izabranim političkim i drugim vođama odnosno svima onima koji odlučuju u korist drugih.

Upravo u ovom ‘nadzornom’ momentu postoji prva poveznica Keanea i Pierrea Rosanvallona, francuskog politologa koji je potpisao knjigu *Kontrademokracija: doba nepovjerenja* (2008.). Rosanvallon ne daje samo „novi i složeniji opis konteksta u kojem se odvija demokratska politika“, nego razvija teoriju ‘kontrademokracije’ odnosno „praksi kojima društvo vrši pritisak na svoje vladare“ (290). Pojam kontrademokracije pokriva fenomen demokratskih korektivnih silnica koje djeluju što izravno, što kroz *ad hoc* institucije. Rosanvallon ima, recimo, očitu tezu: kako izborno-predstavnička demokracija ne uspijeva ispunjavati svoja obećanja, dolazi do razvoja različitih oblika alternativnoga demokratskog djelovanja. Time jedna vrsta demokracije ograničava drugu vrstu demokracije, a posljedica je stanje u kojem nadzor postaje važniji od obnašanja vlasti.

Slično Keaneu, Rosanvallon nastoji uspostaviti novo shvaćanje povijesti demokracije. On ‘priča’ povijest ulazeći s kontrademokratske strane (demokracije). Snaga koja pokreće ovako postavljenu povijest jest ono ‘društveno’ koje je uvijek bilo „materijalna snaga, oblik praktičnog otpora, izravni odgovor“, ili manje-više „sam, neposredovani demokratski život“ (25). Ideja mu je da izbjegne pisanje ‘tradicionalnih linearnih povijesti’ demokracije koje govore o postupnom približavanju idealnom tipu, odnosno prijelazu iz stanja podjarmljenosti u punu autonomiju. Nasuprot tome pledira za povratak „složenoj stvarnosti i nepremostivim kontradikcijama“ što mu se čini produktivnijim od slijeđenja tzv. izvornog modela demokracije (26). To ima za posljedicu da u povijesti demokracije, primjerice, tzv. ‘stari’ i ‘novi’ liberalizam i demokracija, neformalne moći i institucije stalno zapravo koegzistiraju.

Predstavničku demokraciju koja je uspostavljena tijekom (otprilike) posljednjih dvjesto godina Rosanvallon ipak drži mjerom povijesti demokracije tako što se sve mjeri u odnosu na nju. To se da zaključiti iz njegove tvrdnje da su različiti oblici neizravne moći i djelovanje „ujedno prijedemokratski i postdemokratski“ (24). One su preddemokratske zato što je „provođenje mjera nadzora i otpora često predstavljalo prvi korak prema ljudskoj

emancipaciji“ (25). Tu ulazi pravo na otpor tiraniji u Srednjem vijeku ali i nadzor koji su podanici imali nad svojim vladama prije nego što su se pojavili izbori kao institucija. Isto su tako postdemokratski u smislu da nastaju kao odgovori na neispunjena obećanja predstavničkih vlada koje su na Zapadu još od 18. stoljeća. Rosanvallon na ovom predlošku dijeli povijest u tri razdoblja. U prvom su razdoblju, koje se povezuje s najavom konstitucionalne vladavine, razvijene tek ograničene snage nadzora. Bile su dijelom liberalne (ograničavanje i reguliranje postojeće vlasti) i dijelom demokratske (nadgledanje koje je vršilo predstavničko tijelo). Za primjer Rosanvallon daje odnos vijećnika i staleža u srednjovjekovnim gradovima. Ovi potonji su inzistirali da se računi gradova trebaju „podvrgnuti kontroli revizora koji bi se birali izvan male grupe vlastodržaca“ (77). Nekad su takvi pregovori vodili do toga da su to činili i obični građani. Rosanvallon zaključuje da su pripadnici gildi sebe vidjeli regulatorima prije nego su počeli biti dio suverenosti. Isto je bilo i u gradovima tadašnje Italije. Druga je faza vezana za uspostavu modernoga parlamentarnog sustava kad su njegove ovlasti nadgledanja bile institucionalizirane i podvrgnute hijerarhiji poretka. Primjerice, zarana su revizori (britanskog) parlamenta uspostavili reviziju vladinih računa. Treba reći da u ovoj eri nije došlo do razvoja nikakve kontramoci izvan onog što su nudile službene institucije. Štoviše, parlament je prisvojio sve ovlasti u tom smislu, a gotovo svaka politička intervencija društva bila je u startu odbačena. Treća faza je započela 1970-tih godina. Tada je parlamentarizam bio u povlačenju odnosno došlo je do jačanja civilnog društva. Promjene koje su nastupile išle su u smjeru ponovnog uvođenja oblika demokratske kontrole, istraga i potencijalnog procesuiranja koje je parlamentarni poredak tijekom zadnja dva stoljeća zapravo bio potisnuo.

Eksploatacija nadzorne dimenzije demokratskog dualizma ima barem dvije zanimljive posljedice. Prva je ‘devesternalizacija’ (kontra)demokracije (ističe je Rosanvallon), budući da prakse kao što su nadzor, opstrukcija i suđenje postoje (ili su postojale) gotovo svuda u svijetu. Druga je posljedica ovog shvaćanja (on je zanemaruje) da se prenaplašavanjem (kontra) demokratskih praksi kroz povijest zapravo zbiva redukcija politike na njih što može biti sporno ako se uzme u obzir da se radi tek o uzvratnom obliku djelovanja.

TKO VLADA U NADZORNOJ DEMOKRACIJI, POSTDEMOKRACIJI I KONTRADEMOKRACIJI?

Osim pitanjem podrijetla, odnosno nove povijesti demokracije, gotovo su svi autori uveli svoje, izvorne koncepte kako bi odgovorili na izazove suvremene demokratske prakse. Dunn je izgleda bio najmanje inovativan i ostao je pri tvrdnji kako je današnja faza predstavničke demokracije nešto

što će u osnovi biti trajnije rješenje. Doduše, svjestan je da će takvo rješenje mnoge razočarati jer je ovaj je poredak bio i ostao neodvojiv od 'poretka egoizma' odnosno kapitalizma koji mu je uvijek bio nadmoćan. Štoviše danas jači nego ikad. Stanovitna napetost za poredak može doći iz mogućnosti da se demokracija ne shvati kao način organiziranja političkih institucija nego primarno kao politička vrijednost koja potencira 'demokratizaciju svega ljudskog' (radnog mjesta, seksa, obitelji...). U tzv. razvijenim demokracijama ovaj program je, prema Dunnu, imao političku važnost budući da je, primjerice, jednakost ušla u sfere u kojima nikad prije nije bilo (primjerice redefiniran je odnos muškarca i žena). I to može poslužiti kao primjer za druge sfere u kojima još postoji nejednakost (rasa, etnicitet, klasa...). Međutim, kako ovo shvaćanje u konačnici vodi uklanjanju odnosa moći iz ljudskih odnosa, daljnja demokratizacija neće proći budući da će naići na otpor kapitalizma ('poretka egoizma'), a to nije bitka koju će jednakost dobiti. Uglavnom, Dunn smatra da 'demokratizacija svega ljudskog' „nije realna mogućnost“ odnosno „iluzorna je kao obećanje koliko je isprazna kao prijetnja“ (169).

Za razliku od njega, Keane se, kako smo vidjeli, uzda u koncept 'nadzorne demokracije' za koji misli da obilježava novu epohu u razvoju demokracije. Ono što je evidentno u tome novom konceptu jest potenciranje neautoritarnost. Za Keanea neautoritarnost se izražava činjenicom da ljudi danas počinju shvaćati da „svijet može biti drukčiji, a demokracija im se nadaje kao univerzalni preduvjet da mogu zajedno živjeti 'slobodni od arogantne moći koja se hrani pričama inspiriranim načelima kao što su Bog, Povijest, Istina, Čovjek, Stranka, Tržište, Vođa i Nacija'“ (852). Tome je tako jer je svako jedinstvo zajednice „uvijek upitno, uvijek izloženo prisezanju, jednostavno zato što je vladanje drugima uvijek, propitivano, sporno, podijeljeno i ograničeno“ (857). Otud Keane misli da može govoriti o demokraciji kao (novom) globalnom idealu koji počiva na poniznosti, skromnosti jer ljudi opečeni lošim iskustvima „pokušavaju živjeti bez iluzija“. Iako u današnjim 'nadzornim demokracijama', 'nitko ne vlada', one treba ju vođe, koje se slijedi i poštuje, ali ih se „ne obožava kao vođe blagoslovljene metafizičkim moćima“ (859).

Ovdje su barem dva problema. Prvi se odnosi, a suprotno shvaćanju Keaneu, na činjenicu da se demokracija gotovo uvijek ostvarivala upravo preko onog što on naziva 'iluzijama' (Narod, Vođa, Nacija, Istina, Bog...), tj. da su one često bili njezini nosivi principi. To je slučaj i sa samoodređenjem naroda, koje je Keane proglasio 'pseudodemokratskim' odnosno 'potencijalno ubilačkim' načelom pozivajući se na nevesela povijesna iskustva. Isti je slučaj i s najnovijom demokratskim revolucijama u arapskom svijetu odnosno straha tzv. zapadne javnosti kad je posrijedi tzv. islamizacija. Neovisno o tom raspoloženju, povijest demokracije (pa i u drugoj polovini

20. stoljeća) pokazuje da se ne bi trebali čuditi ako se subjekti tih revolucija ne zadovolje samo nesnošljivošću prema svojim autoritarnim vladarima te se razmjerno brzo okrenu islamu kao novom sadržaju njihove (demokratske) homogenizacije. Drugi je problem podrijetlo ideje da 'nitko ne vlada' u njegovoj 'nadzornoj demokraciji'. Što se tiče toga, Keane zaboravlja da je to obilježje demokracije ustanovljeno davno prije druge polovine 20. stoljeća, odnosno prije pojave 'nadzorne demokracije'. Ono se naime pokazalo kao temeljno obilježje demokracije još od antike. A kad su u pitanju oni, kao što je Dunn, koji ulažu napore pokazati da demokracija ne može dokinuti vladavinu ljudi nad ljudima odnosno da je to iluzija, treba reći je posrijedi bukvalno i zbrzano razumijevanje ideje da 'nitko ne vlada' budući je njezin smisao zapravo spoznaja kontingentnosti svakog oblika gospodstva.

Dojmljivo tumačenje očito sporne ideje da 'nitko ne vlada' odnosno podrijetla ideje demokracije dao je francuski filozof Jacques Rancière u svojoj knjizi *Mržnja demokracije* (2008). Što je zapravo ta 'mržnja demokracije' u doba neviđene ljubavi koja joj se iskazuje? I tko bi je uopće mogao mrziti? Rancière prvo ne vidi posebnu razliku između demokratskog iskustva prije dvije tisuće i petsto godina, koje je artikulirao Platon, i današnje demokracije u doba masovne potrošnje. Treba reći da demokracija nije samo carstvo pojedinaca koji se utapaju u zadovoljstvima. Ona je ponajprije, kako je to u *Državi* pokazao mrzitelj demokracije Platon, politički poredak koji to nije „jer poradi slobode ima sva uređenja“. I kao takva, demokracija znači potpuni preokret svih odnosa koji čine ljudsko društvo. Od izokrenutih odnosa vladara i podanika, muškaraca i žena do učitelja koji strahuje od učenika pa mu povlađuje. U takvom tipu poretka čak konji i magarci, svjesni svoje slobode i dostojanstva, „gurkaju na ulici one koji im ne daju da prođu“. Rancière tako kroz cijelu knjigu vrlo uživljeno priča o ovom 'nepripitomljenom demokratskom magarcu' koji i danas ima svog pandana („mladog, imbecilnog potrošača kokica, *safe sexa*, tele-stvarnosti... „), podjednako sklonog pošasti jednakosti, što iznova nailazi na 'zasluženu' mržnju.

Ovaj francuski filozof upozorava da suvremena sociologija, koja se bavi potrošačkim društvom, krije jedan manevar kojim želi spriječiti navodno još veće zlo. Da demokracija ne bude naime samo društveni oblik, nego da bude samo načelo politike, „načelo koje ustanovljuje politiku temeljeći 'dobru' vladavinu na njezinom vlastitom odsustvu utemeljenja“ (48). Otkud ovo odsustvo utemeljenja? Rancière opet upućuje na Platona koji ukazuje na postojanje izbora od „boga slučajnosti, ždrijeba, koji predstavlja demokratsku proceduru pomoću koje ljudi jednakosti odlučuju o raspodjeli mjesta“ (51). Eksces je započeo činjenicom da različiti definirani plemenitaši teško podnose zakon ždrijeba budući da žive od vrijednosti rođenja, starosti ili nauke. A demokracija odnosno ždrijeb, slučajnost omalovažavaju

te vrijednosti. Tu počinje avantura politika, ali i nemali problemi. Sad nije više samo riječ o pojedincu koji 'ugađa požudi' i 'kadšto besposličari' (Platon) nego o tome da je demokracija „anarhična ovlast, ovlast svojstvena onima koji više nemaju ovlasti kako za vladanje tako i da budu oni kojima se vlada“ (58). Tako shvaćena demokracija očito nije ni vrsta ustanova niti oblik društva, a još se manje stanovništvo kao takvo, odnosno neka većina ili recimo radnička klasa.

Dakako da su uvijek pri ruci rutinski modeli vladanja koji su „utemeljeni na ovoj ili onoj raspodjeli mjesta i mogućnosti“ (59). S tim su u vezi ovlasti za vladanje. Prva je ljudsko ili božansko srodstvo, a druga je moć bogatstva. Obično prevladava ne uvijek jasna kombinacija tih dviju ovlasti, a tu priskače i znanost. Takvu raspodjelu Rancière naziva policija ili redarstvo i svakako je suprotstavlja politici. Ako takvi poredci teže biti nešto više od puke gerontokracije, oligarhije, ili epistemokracije, njihova moć mora postati političkom. To je moguće samo u posredništvu moći jednakih, tj. onih „koji nemaju prirodne razloge za vladanjem nad onima koji nemaju prirodne razloge da se njima vlada“ (59). Ova moć nije neko trabunjanje, jer znamo da se primjerice svaka sila nastoji legitimirati. Dakle, svaka zapovijed mora poći od neke jednakosti onoga koji zapovijeda i onih kojima se zapovijeda. Na ovaj način 'demokratski skandal' iskazuje upravo tu upletenost jednakosti u nejednakost čime se utemeljuje zajednica. Shodno tome, demokratski pokret teži smanjiti učinke onoga što Rancière naziva 'prirodna svojstva' ili ovlaštenja za vladanje, pa dolazi do premještanja granice javnoga, političkog i društvenog. Time se primjerice povijesno osporila 'policijska logika' koja je neke subjekte po njihovoj prirodi isključivala iz političkoga tijela, odnosno često dvostruka dominacija oligarhije, u državi i društvu, nad subjektima koji nisu imali dovoljno ovlaštenja za javnu sferu (najamni radnici ovisni o svojim šefovima, žene podčinjene volji muževa...). U osnovi, demokratski pokret još uvijek ima dva cilja. Treba dalje širiti utjecaja 'javnog čovjeka' na druga područja života zajednice te ponovno ustanoviti pripadnost svih javnoj sferi kojoj zapravo stalno prijete privatizacijski nasrtaji.

Kako danas operira mržnja demokracije? Primarno kroz poredak koji Rancière naziva 'postdemokracijom'. Posrijedi je poredak koji on još naziva i konsenzualnom demokracijom (i to još od njegove knjige *Nesuglasje*) u kojem oligarhije nastale (izbornom) demokracijom pokušavaju djelovati neovisno o narodu. U tom se odnosi sve 'nepodopštine' naroda nazivaju populizmom. Treba istaknuti da nije riječ o poretku koji historijski dolazi nakon predstavničke demokracije, kako to postavljaju Keane i Rosanvallon kad razvijaju svoje koncepte nadzorne odnosno kontrademokracije. Za Rancièra postdemokracija nije dakle shvaćanje demokracije koje odgovara potrebama postmodernog vremena, nego svagda vladavina poslije

naroda, dogovor povlaštenih društvenih skupina i pojedinaca, u osnovi nestanak demokracije odnosno politike.

U odnosu na Rancièrea, koji ne nudi nikakve institucionalne postupke za artikulaciju i kanaliziranje demokratskog 'ekscesa', Keane i Rosanvallon su podastrli razmjerno konvencionalnu arhitekturu suvremene demokracije iz koje se može zaključiti tko i kako vlada. Pritom su se oslonili na različite demokratske mehanizme kojima se građani koriste da utječu na vlast odnosno sve centre moći. Obojica su uglavnom otklonili ideju liberalnog nepovjerenja prema političkoj moći, a priklonili su se demokratskom nepovjerenju koje treba osigurati da javni dužnosnici održe svoja obećanja i da se iznađu načini održavanja pritiska na vlast kako bi služila javnom dobru.

Keane smatra da svjedočimo rađanju svojevrstne 'postpredstavničke demokracije' budući da slabi utjecaj reprezentativnih mehanizma, stranaka i parlamenata, na život građana. Ovaj tip demokracije nastaje naglim rastom različitih vrsta izvanparlamentarnih mehanizama za nadzor moći koji djeluju kako unutar država tako i na međunarodnoj razini. Keane smatra da građani političarima sve više „kompliciraju život, osporavaju njihov autoritet i tjeraju ih na promjenu njihovih programa“. Nadzor se zbiva na nekoliko razina i provode ga različita tijela nadzorne demokracije: skupštine građana, građanska porote, savjetnička tijela, fokus grupe, think-tanks, potrošački savjeti... . Ove institucije igraju različite uloge. Obično su aktiviraju da „priskrbe javnosti dodatne uvide i informacije o djelovanju i osobinama različitih vladinih i nevladinih tijela“ (693). Keane odbacuje mogućnost da se time obnavlja duh skupštinske demokracija ili 'vlasti narodu'. To nije moguće jer živimo u drugom vremenu, što mnogi još uvijek ne shvaćaju pa se nastupaju kao u staroj Grčkoj vjerujući da je za demokraciju odlučujuća „privrženost i sposobnosti običnih ljudi da donose osjetljive odluke razumnim delibriranjem“ (698). Keane otud nema sklonosti prema izravnijim oblicima demokracije, a njegov koncept 'nadzorne demokracije' nastoji zadržati institucije izborne demokracije. Nesklon je masovnijem angažiranju građana i tome želi doskočiti razvojem različitih deliberativnih mehanizama koji „razotkrivaju izmišljotinu jedinstvenog 'suverenog naroda'“ (699). Ukratko, upravo nadzorna demokracija „dnevno služi kao prepreka nekontroliranom obožavanju 'naroda'“.

Sličnu poziciju razvija i Rosanvallon koji inzistira na tome da živimo u 'doba nepovjerenja' koje 'rentira' na sve većem raskoraku između društva i političke sfere. Suvremeni je trend distanciranje od službenih institucija tako što se organizacijom nepovjerenja potkopavaju pretpostavke povjerenja koje su posljedica izborne demokracije. Rosanvallon temelji kontrademokraciju na trima dimenzijama: nadzoru, sprječavanju odnosno otporu i procesuiranju. Nadzor se odnosi na različite načine na koje građani 'prate' i 'prokazuju' izabrane dužnosnike. Druga dimenzija kontrademokracije

jest organizacija djelatnog otpora politikama koje predlažu i provode vladajući političari. I naposljetku riječ je nastojanju da se sudski progone odnosno procesuiraju političari koji su, primjerice, skloni korupciji ('narod kao sudac'). Kako ova priča o napetosti između institucija i volje građana stoji u današnjoj 'novoj demokratskoj eri'? Rosanvallon ne vjeruje u 'mit o pasivnom građaninu' (depolitizacija) i pokazuje da je «narod sveprisutan i više se ne zadovoljava time što se njegov glas čuje samo na izborima» (254). Ipak, nije naivan pa da misli da je sve to još jedna priča o zaštiti javnog dobra od strane skrbnih građana. Rosanvallon pokazuje da se primarno razvija 'nepolitička demokracija' budući da je došlo do preobrazbe u načinu djelovanja vlasti. Naime, građani su danas ponajprije politički potrošači koji imaju prilično visoka očekivanja od političkih institucija. Njima zapravo i nije do osvajanja vlasti kako bi je obnašali nego je nastoje učiniti «dovoljno transparentnom da uspostave totalni nadzor». Građani dakako ne misle da su sve ideje jednako vrijedne, ali su «skeptični oko postojanja globalne alternative stvarima kakve sada jesu» tako da „više nitko revoluciju ne smatra strategijskom opcijom»(255). Danas i samu radikalnost više ne čini iščekivanje nekog konačno ustanka nego trajna moralna kritika vladajućih koja ide na buđenje pasivnih građana, opetovano koreći dužnosnike «zabadaњem noža u svaku ranu društva». S druge strane vladini su dužnosnici sve skloniji izbjegavanju provođenja dubljih reformi jer se boje kritika javnosti, tj. prezahtjevnih građana. Na ovaj je način politika postala 'nemogućim zanimanjem'. Rosanvallon zaključuje da se «moć političkoga da institucionalizira društveno potkopava». Ovi se problemi ne mogu riješiti zazivanjem odlučnog djelovanja nekoga novog političkog vođe. Impotencija je naime sistemskog karaktera, a ne posljedica nedostatka političkog vodstva. Tako da kontrademokracija i njezine 'silnice' (kontrapolitika) mogu ojačati demokraciju, ali biti i destruktivne.

Koji su moguće posljedice ovakve demokracije? Nadaju se barem dvije. Jedna je, prema Rosanvallonu, opasna, a to je populizam koji, slijedom logike koju je odabrao, smatra samo radikalizacijom tri spomenuta oblika kontrademokracije odnosno suvremene negativne politike. Populizam mu je vrhunac antipolitike odnosno 'nepolitičke kontrademokracije' jer se temelji na obrani partikularnog interesa, pod krinkom 'čiste' narodne volje, koji promiču neodgovorne političke vođe. Da bi se izbjegla ta opasnost mnogo je više sklon civilnom sektoru odnosno nekim nevladinim organizacijama kojima «za razliku od tradicionalnih interesnih skupina, primarni interes nije obrana interesa njihova članstva» (65).

Drugi mogući 'lijek' nalazi u razvoju onog što naziva 'politika suđenja' koju vidi kao manje, više nepristrani oblik sudjelovanja građana-sudaca u praćenju djelovanja svojih predstavnika odnosno uređivanju demokracije. Iako se na ovaj način (politička) moć vjerojatno može učiniti prozirnijom,

postoje opravdane sumnje da bi tim slijedom politička participacija ili svekoliki (masovniji) građanski aktivizam oslabio. Naime politika bi se postupno prepuštala specijaliziranim udrugama, skupinama i pojedincima (makar i slučajno odabranim) na koje elite mogu ostvarivati nemali utjecaj. Dakle, ovaj oblik demokracije zapravo nepolitičke demokracije može znatno udaljiti šire građanstvo od politike (v. Urbinati, 2010.).

Knjige koje su nam ponudili Dunn, Rancière, Keane i Rosanvallon otvogle su nekoliko važnih pitanja. Prvo je pitanje može li poredak koji iz različitih razloga nazivamo demokracija izdržati angažman građana koji Rancière naziva ‘demokratski eksces’? Posrijedi je danas vrlo potencijalna situacija koja očito užasava deliberativno orijentirane teoretičare kako Keanea i Rosanvallona tako i svekoliku društvenu i političku elitu. Ovi teoretičari naime ovako ili onako plediraju za daljnju racionalizaciju demokratske politike. Drugo, time se otvara pitanje smisla i sudbine stranačkog poretka u uvjetima te radikalizacije. Taj je poredak već ionako dobrano načet unutar kontrademokracije koja ga ipak želi održati. Treće pitanje odnosi se na činjenicu da sama demokracija kao poredak sama po sebi ne jamči previše tako da njeno uzdizanje do mjesta ključne političke vrijednosti, možda neće izdržati u natjecanju s drugim dobrima koje građani neosporno trebaju (sigurnost, ekonomski održiv poredak...). I to naročito u uvjetima globalne krize, ali i pojačane ekonomske integracije svijeta koja se nije pokazala previše osjetljivom za potrebe ‘demokratskog čovjeka’. Međutim, možda se još jednom možemo prisjetiti Platona koji je ustanovio da demokracija nije poredak nego bazar poredaka pa možemo izabrati onaj koji nam se sviđa. Upravo činjenica da u demokraciji možemo birati, uz ‘šarenilo’ ponude, vjerojatno je dovoljan залог da ćemo pronaći nešto što će prikladno odgovoriti na izazove našeg doba. ¶

LITERATURA

The Economist, „Crying for freedom“, January 16th 2010

Koselleck, Reinhart (2004) *Futures Past: On Semantics of Historical Time*, Columbia University Press, New York

Platon (2001) *Država*, Naklada Juričić, Zagreb.

Rancière, Jacques (1999) *Disagreement: Politics and Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London.

Urbinati, Nadia (2010) „Unpolitical Democracy“, *Political Theory*, 38 (1): 65-92.

Datum predaje teksta: 03. 03. 2011.

